

Прегизвикателствата на 1968 година

Forte (силно)

На 23 ноември 1968 г. Христо Радевски записва в дневника си: „Стара поговорка казва, че мълчанието е знак на съгласие. В днешно време е обратното.“²⁰⁵

Тази мисъл, струва ми се, е емблематична за българската интелектуална реакция от годините на „реалния социализъм“. Тя до голяма степен обяснява и пасивната на пръв поглед позиция на художествените ни елит по отношение на Пражката пролет. Защото безспорен е фактът, че голяма част от българските интелектуалци през 1968 г. мълчат. Загадъчно мълчание, което създава напрежение у българските управляващи, което ги кара да вземат превантивни мерки срещу евентуалното проговаряне, което понякога изостря до крайност сетивата им.

Мълчание, което означава много повече съпричастност към промените в Чехословакия, много повече надежда за успех, много повече желание за промяна на собственото битие, много повече засилване на критичността към официалната българска позиция, отколкото съгласие с нея. Факт е, че и в двата публикувани дневника на български интелектуалци – на Борис Делчев²⁰⁶ и на Христо Радевски²⁰⁷ – откриваме с какво повишено внимание следят случващото се в Чехословакия и как този интерес провокира и засилените им критични позиции към българската социополитическа и културна действителност. Позиции, изразявани открито по страниците на специализираните вестници и списания на различните творчески съюзи в предшестващите две-три години. Позиции, отстоявани и защитавани в конкретни художествени произведения. Безспорно те принадлежат към онези четиридесет процента от нашата интелигенция, която Т. Живков споменава като несъгласна с военната намеса

²⁰⁵ Хр. Радевски. Разговор със себе си. Непубликуван дневник. С., 2000, с. 62.

²⁰⁶ Б. Делчев. Дневник. С., 1995.

²⁰⁷ Хр. Радевски. Цит. съч.

в Чехословакия.²⁰⁸ Констатация, която по същество означава формиране в продължение на години нагласи за подобен род промени, означава последователно творческо и гражданско действие за хуманизация на обществото, за „социализъм с човешко лице“.

Има я и групата на открито несъгласните. Към нея принадлежат десетина студенти, които в междучасията и на специални приятелски сбирки оживено обсъждат и дискутират хода на реформите в Чехословакия, и един преподавател по нова обща история – доцент Христо Несторов от Историческия факултет на Софийския университет, който открито отказва да квалифицира Пражката пролет като контрареволюция. Към нея вероятно принадлежат и още няколко десетки българи, имали неблагоприятното или по-скоро куража да изразят своето мнение, което съществено се различава от това на властта. Някои от тях (студентите историци Едуард Генов, Александър Димитров и Валентин Радев) дори пристъпват към конкретно действие и чрез разпространени позиви изразяват своя протест срещу участието на български войски в интервенцията срещу Чехословакия.²⁰⁹ Тримата са осъдени на различни срокове затвор, а Едуард Генов получава и втора присъда, докато е в затвора, и години по-късно емигрира.

Според разказите на участници в приятелския кръг от студенти историци (Чавдар Найденов – сега на работа в Германия, и Мария Тодорова – от дълги години професор в различни университети на САЩ) тяхната позиция е формирана в резултат на разкрепостения дух и твърде интересните и провокативни обсъждания, провеждани по време на семинари, лекции и неформални сбирки с преподаватели от Историческия факултет на Софийския университет. И двамата през 1968 г. проявяват сериозни резерви към личността на Едуард Генов, който се характеризирал с агресивното си поведение и подчертаната рязкост на изказванията, докато те предпочитали задълбочено да анализират случващото се у нас и в Чехословакия. Тези мислещи младежи не остават незабелязани от властта. Разпоредено е „разобличаването“ им на факултетно комсомолско събрание, предвидени са и по-сериозни наказания, които са предотвратени благодарение на застъпничеството на някои високопоставени лица.²¹⁰

²⁰⁸ Б. Делчев. Цит. съч., с. 119.

²⁰⁹ Номо Bohemicus, 3, 1994, 33, 35–36, 51–68.

²¹⁰ Разговори на автора с Чавдар Найденов и Мария Тодорова от лятото на 2002 г.

■ Част Втора: Българското „дисидентство“ – избор на пътя

Съществува и друга група интелегенти, склонна, както винаги, да обслужва политиката на управляващите. Но за разлика от много други случаи, сега – през 1968 г. – немалко представители на художествената интелигенция се осмеляват да отказват поканите на властта за открита позиция срещу реформите в Чехословакия. На 6 август Б. Делчев отбелязва: „*Следобед в издателството дойде Здр. Петров. Той каза, че тридесет души писатели били канени да пишат за положението в Чехословакия. Но повечето се отказали.*“²¹¹ Това само по себе си означава, че дори част от избраниците на ЦК на БКП, макар да не подкрепят безрезервно чехословашките промени, предпочитат изчаквателната позиция. Факт е, че някои от тях все пак проговарят. Но едва след като Пражката пролет е вече смазана...²¹²

Съществува и четвърта група, която донякъде се поддава на макираната официална пропаганда срещу реформите в Чехословакия. Която споделя опасенията на управляващите, че промените излизат извън рамките на социалистическата система, че процесите стават опасно неконтролируеми. Но и те явно заемат ролята на пасивни наблюдатели. И те избират мълчаливата (поне няма данни за публично говорене) позиция след 21 август, когато войски на Варшавския договор, сред които и български части, нахлуват в Чехословакия.

Съществуването на тези разнородни позиции свидетелства за узряване на българската нация, за еволюция в мисленето, която е резултат както на верния прочит на социополитическата действителност, така и на известната либерализация на политическия режим, започнала още в началото на 60-те години и продължила след това. Либерализация, която дава своите културни плодове. Но и либерализация, която именно през 1968 г., след поредния трус в Източния блок, е заменена със стагнация на режима. Тази стагнация най-ясно се усеща в промяната, настъпила в пропагандния модел на властта. Пропаганда, внимателно планирана и целенасочено

²¹¹ Б. Делчев. Цит. съч., с. 117.

²¹² Литературен фронт, бр. 36 от 29 август, бр. 38 от 12 септември и бр. 42 от 10 октомври 1968 г. Под българското писмо-отговор на открито писмо на СЧП до СБП от 18 октомври 1968 г. са се подписали, твърде вероятно след оказан натиск, и изявени творци като Ем. Станев и Й. Радичков. Интересно е, че липсват подписите на инициаторите на отговора – Г. Джагаров и Б. Райнов. Homo Bohemicus, 3, 1994, 25–32.

осъществявана чрез пресата, радиото и телевизията. Чрез специалните бюлетени на ЦК, които по твърде умел манипулативен начин информират партийните членове за положението в Чехословакия. И не само това. През март Политбюро на ЦК на БКП взема следните решения: „*Да се организира по-добро изучаване и наблюдение на събитията в Чехословашката социалистическа република по линия на Министерството на външните работи, БТА и други държавни и партийни канали. [...] На първо време информации да се изработват само от БТА и в. „Работническо дело“ и да се предоставят за ползване на целия печат, радиото и телевизията. [...] Засега да се избягва публикуването на полемични статии без специално съгласие на ЦК на нашата партия. На страниците на нашия печат да не се дава място на прояви, изказвания и статии, които имат десен или контрареволуционен характер; възлага на Секретариата на ЦК на БКП и на съответните правителствени органи [...] да обмислят и предложат на Политбюро допълнителни мерки за подобряване работата на Партията с интелигенцията, младежта и по-специално студентите.*“²¹³

А на 29-и същия месец се провежда и специален пленум на ЦК на БКП, посветен на „събитията“ в Чехословакия. Твърде показателно е изказването на Венелин Коцев, в което той информира за съществуването на „опасно“ раздвижване сред българската интелигенция и особено сред кинодейците и театралите, „които широко рекламират чешкия пример. Те и по-рано ни препоръчваха чешкия опит, но сега са просто във възторг от него.“ Завеждащият идеологията към ЦК говори и за наличието на младежки клубове със „съмнителна политическа репутация“. Такива са дискуссионният клуб на студентите физици от Софийския университет, както и подготвяният да се конституира Клуб на младата интелигенция в София. По време на сбирките си младите хора искат обяснения за привилегиите на кандидат-студенти – деца на активни борци против фашизма, настояват за пускането на екрана на спрени филми.²¹⁴

Ето как според споменения разказ на един от основателите на Клуба на физиците Михаил Иванов възниква и функционира тази организация: „*Всичко започна през 1967 г. На едно отчетно-из-*

²¹³ ЦДА, ф. 1-Б, оп. 58, а. е. 4, л. 55–57; също така: И. Баява. България и Пражката пролет 1968 г. – Политически изследвания, 1, 1993, с. 84.

²¹⁴ ЦДА, ф. 1-Б, оп. 58, а. е. 4, л. 75–80.

борно събрание на нашето комсомолско дружество във факултета трябваше да бъде свален комсомолският секретар Светослав Веселинов заради „недостатъчно активна дейност“. Тогава възникна въпросът: „А за каква активност става дума?“ Тук разговорът се задълбочи и аз се включих в него. След събранията ме наобиколиха колеги и ме поощриха да се изкажа по подобен начин (духът беше да си направим по-добър Комсомол) на предстоящата вузовска конференция.

В началото бях малко разколебан, имах спирачки, дълго време бях под впечатлението на изключването на баща ми – през 1960 г. него го изключват от БКП, осъждат го на две години условно, уволняват го дисциплинарно от Икономическия институт „Карл Маркс“ – заради писания през 1958 г. срещу „червенковщината“ и „живковщината“. Все пак се съгласих. Избраха ме за делегат на вузовската конференция и там се изказах. Бях доста емоционален – започнах с Ленин „Да се учим, да се учим и пак да се учим“ и свърших с Пеню Пенев: „Под гръбнака на скели изправени / съберете се хора и друми / да си кажем нещата премълчавани, / да си кажем неказани думи“, а също така и с цитат от Радой Ралин: „Всички неизказани неща – замълчани, а дошли до гуша – те са най-добри резерви на света, ако има кой да те изслуша“. Направих предложение да се отменят привилегиите на децата на активните борци (срещу тях бяха мнозинството ми колеги от точните науки, включително и деца на активни борци), като напишем писмо до Президиума на Народното събрание, в което да се позовем на чл. 27 (за равенството и недискриминацията) от тогавашната конституция. То, поради намесата на опитни апаратчици, не получи подкрепата на мнозинството. Тогава за пръв път дадох и идеята за създаване на клубове, които да бъдат привлекателно място за младите хора. Скоро след това ме срещна преподавателят ни по Атомна физика Петър Райчев, който всъщност и доразви тази идея – предложи клубът да се нарече „дискусионен“. [...] В правенето на дискусии нашият факултет вече имаше известен опит. Една или две години преди това с активното участие на същия този Петър Райчев, с когото станахме много близки приятели и съавтори после, беше организирана една дискусия „О, неразумни!“. Темата беше: „Защо има чуждопоклонничество“. Бяха атакувани дейци на висшата партийна и държавна номенклатура, които

се самообявяват за най-големи патриоти, а фактически са много свързани с чуждите неща – дрехите, които носят, колите, които карат, и въобще с целия живот, който водят. [...]

Но да се върнем към клуба. Състави се инициативен комитет от трима души – аз, Спас Колев и Доминика Неделчева. Самият факултетен комитет взе решение за учредяването му. [...] Преди това отидохме в РК на Комсомола, който се ръководеше от Георги Георгиев, и там, след дълъг разговор, получихме разрешението му. Изработихме проект за обръщение към преподавателите и студентите. В него говорим за клуб, в който открито и задълбочено да обсъждаме въпроси на социални, икономически, философски, исторически и културни теми. Да обсъждаме страстно, по комсомолски. И така, ние предлагаме да се създаде дискуссионен клуб. Който подкрепя този клуб, нека дойде едикога си, еди-къде си – това е 210 аудитория – където ще се проведе първата сбирка. Ние предлагаме няколко проектотеми, те, разбира се, не са окончателни, очакваме вашите предложения. Предлагаме другарите от Химическия и Математическия факултети да подкрепят най-активно нашата инициатива, нека в най-скоро време се похвалим с дискуссионен клуб към трите факултета. Нека дискуссионният клуб се превърне в ковачница на нашата комсомолска и гражданска доблест. [...] И – какви проектотеми: „Отговарят ли прожектираните у нас чужди филми на нашите вкусове и изисквания?“ Ще поканим отговорен другар от Държавно предприятие „Разпространение на филми“ и кинокритици. Второ – какви са пожеланията ни към родното киноизкуство. Да се поканият другари от управлението на Българска кинематография. Трето – какво мислим за приемането на кандидат-студенти във ВУЗ с привилегии. Да се покани другар от ЦК на БКП. Четвърто – какво значи да си патриот (това ни връща към „О, неразумни!“) и пето – какво знаем за параспсихологията. Тоест, включваме една тема от по-специален характер, като се има предвид, че ние сме физици, хора на точните науки. След което обсъдихме и проекторегламент на дискуссионния клуб. Сбирките са открити, на тях може да присъства всеки желаещ. [...] Няма нищо програмно в този клуб. И, разбира се, защо киното? Защото бяхме кинаджии, физиците по онова време имахме страхотен интерес към киното и към джаза. [...]

И тръгнах аз като пчеличка от канцелария на канцелария да

каня хора. [...] Започнахме дискусията, председател беше Светльо Веселинов. [...] След това изготвихме следната информация за „Вечерни новини“, която не беше пусната: „На 13 март 1968 г. във Физическия факултет бе проведена дискусия на тема „Отговарят ли прожектираните у нас чужди филми на нашите вкусове и изисквания?“. В най-голямата аудитория, 210-а, нямаше свободни места. На поканата на организационния комитет се отзоваха редица кинодейци. Тук бяха другарите Александър Александров, член на Комисията за подбор на чужди филми, Крум Илин, началник отдел в ДП „Разпространение на филми“, Вера Антонова, директор на ГП „Кинелефикация“ и т. н. Всички изказвания и общият дух на дискусията бяха пронизани с болка и загриженост за съществуващите недостатъци при подбора и разпространението на филми у нас.

И така, на тази дискусия се говореха много неща. Питахме, критикувахме, дискутирахме разпалено. Между острокритичните изказвания бяха тези на Атанас Стригачев, на Васил Цонев. [...] Атанас Стригачев каза: „Ей, ние тука мислим, че като си говорим, аз съм бил на много такива събрания, на много такива обсъждания, и ето – това е поредното, и си мислим, че като си говорим, че като си казваме всички тези неща – у нас нещата ще се оправят. Няма да се оправят, защото у нас нещата по принцип не се оправят или ако се оправят, се оправят много бавно.“ Той или Васил Цонев каза, че тук става дума за един грабеж – отиваш, купуваш в магазина хляб и като не ти хареса, ако той е муклясал, можеш да го върнеш. Но когато си купиш билета, влизаш в средата на реда, отвсякъде си записнат, не можеш да излезеш, защото ще попречиш на хората да гледат, и така ти оставаш наказан за тези два часа, за което на всичко отгоре си си и платил. И тук е прочутата фраза: „Но аз предпочитам да ям муклясал хляб, но да гледам хубави филми, без да ме интересуват откъде идват те – от изток или от запад.“ Мисля, че това беше Атанас Стригачев. А Васил Цонев каза: „Вие какво си мислите, защо нещата не се оправят? Защото у нас работите в кинематографията се управляват от простаци.“ Горещо-долу това бяха най-страшните неща, казани на тази дискусия. В интерес на истината обаче трябва да кажа, че и двамата можеха да си го позволят, без впоследствие да им се случи нещо, както и не им се случи, защото бяха от силните на деня. Разбира се, запомнил съм

и Тодор Андрейков с неговия изобличителен разказ за специалната комисия, която предлага кои филми да се купят, и Александър Александров, и Вера Найденова и Атанас Свиленов. [...]

После ние си заживяхме в щастливо неведение. Докато нещата всъщност са се развивали в не толкова невинна посока. Венелин Коцев на среща със студентите в зала „Георги Кирков“ ни обвинявал, че сме създали трибуна за клевети и хули срещу политическата линия на Партията. Моят приятел Владко Герджиков беше стенографира изказването на тази среща. [...]

По-късно идва академик Дацев, бил в събота и неделя в Разград, и там неговите бойни другари – партийни членове, го питат какъв е тоя контрареволуционен клуб, който сте създали във Физическия факултет – той не може да отговори. Отива друга преподавателка – Сия Николова, мисля, че беше в Пирдоп – и там я питат какъв е тоя контрареволуционен клуб. А то каква била работата – в бюлетина за вътрешнопартийна информация имало същите думи, които Венелин Коцев казал на това съвещание и на пленум на ЦК. “²¹⁵

Този разказ, както и информацията на завеждащия идеологията към ЦК, са безспорно доказателство за наличието на либерално мислеща и действаща българска интелигенция, която се е формирала последователно през годините, а не е резултат на прякото влияние на чехословашките реформи. Протичащите промени в ЧССР просто допълнително изострят гражданската и професионалната позиции на отделни нейни представители.

Но същата информация в условията на поредния трус в Източния блок е достатъчно основание да се предложат конкретни мерки за стягане на интелигенцията, да се предотврати каквато и да било евентуална възможност за развитие на аналогични процеси у нас. И В. Коцев продължава именно с предложения в тази посока: „Аз смятам, че са напълно правилни изводите, които Политбюро прави, и мерките, които одобри във връзка със събитията в Чехословакия. Сега повече от всякога е нужно да се засилят грижата и вниманието на партийните комитети за интелигенцията и младежта. Да се предприемат своевременно мерки срещу политически разложилите се елементи, които отново застават в ролята на съдници на Партията. Може би сега е време да изключим от Партията

²¹⁵ Разговор на автора с Михаил Иванов от 11 август 2001 г.

и да изгоним от Кинематографията тези няколко души, които години наред тровят атмосферата и спъват работата на този толкова важен институт. (Подразбират се В. Петров, Хр. Ганев, Б. Желязкова, Д. Мундров, хора със сериозен антифашистки актив от времето преди края на Втората световна война – бел. на авт. – Н. Хр.) Такива отделни разюздани хора – продължава В. Коцев, – каквито има и в други звена на идеологическия фронт, трябва да се поставят на място. Особено необходимо е да се прегледат внимателно кадрите във висшите учебни заведения и се извадят оттам ония, които са доказали своята политическа непригодност. Възпитанието и обучението на студентската младеж трябва да бъде поверено на хора, предани на делото на Партията, на социализма.

Нужно е да се вземат мерки и за по-нататъшното укрепване на партийните организации на творческите съюзи, сред интелигенцията и студентската младеж. Очевидна става необходимостта да се засили и подобри информацията по най-важните вътрешнополитически и международни проблеми за цялата партия и за партийните организации сред интелигенцията. [...] Мисля, че ще бъде правилно да се свикат партийните активи в по-големите градове, където са съсредоточени висши учебни заведения и има по-големи групи интелигенция като София, Пловдив, Варна, Русе, Бургас, пред които членове на ЦК да изнесат информация за събитията в Чехословакия и за изводите и мерките, които нашата партия предприема. “²¹⁶

Решенията на този пленум веднага се привеждат в изпълнение.

Организаторите на Клуба на физиците са наказани – М. Иванов с последно предупреждение за изключване от ДКМС. През цялото време обаче те получават защита както от влиятелни партийни членове във Физическия факултет, така и от някои дейци от висшия партийен актив. След няколко месеца един от секретарите на Районния комитет на Комсомола казва на М. Иванов: „Другарят Тодор Живков лично е информиран за вашата дискусия и отношението към нея е променено.“²¹⁷ Той дори получава пропуск за участие в дискусиите на Международния младежки фестивал в София. След като завършва следването си, Михаил Иванов постъпва на работа във Физическия институт към БАН, става комсомолски секретар, а

²¹⁶ ЦДА, ф. 1 Б, оп. 58, а. е. 4, л. 80–84.

²¹⁷ Разговор на автора с Михаил Иванов от 11 август 2001 г.

след двегодишни проучвания и член на БКП.

За да въздействат върху мислещите граждани, управляващите си служат предимно с пропагандно-идеологическа манипулация. През следващите месеци ЦК редовно осведомява партийните членове за процесите в Чехословакия, като в информацията се набляга главно на факти, които убедително илюстрират все по-натрапчиво лансираната теза за надигаща се контрареволуция, за съществуваща опасност за социалистическия строй в тази „братска“ страна. Разбира се, ЦК на БКП разработва цялостна пропагандна програма, която се провежда настъпателно. Значително се увеличават публикациите, насочени срещу западната идеология, както и такива, които целят *„повишаване на идейно-теоретическото равнище на масите“*. На 22 април 1968 г. Секретариатът на ЦК на БКП утвърждава *„разгърнати мероприятия за подобряване идеологическата работа с интелигенцията и студентската младеж, за засилване на икономическата и научно-техническата пропаганда в страната“*.²¹⁸

Секретариатът заедно с Бюрото на Министерския съвет взема и решение относно подготовката в София на Деветия световен фестивал на младежта и студентите, чиято цел е да не *„позволи на различни „десни“ и „леви“ групировки в международното младежко движение по време на фестивала да спекулират със събитията в ЧССР“*.²¹⁹ Очевидно е, че управляващите набелязват превантивни мерки в дългосрочен план. Те си дават ясна сметка за възможностите, които световният младежки форум предоставя за обмяна на мнения и за спонтанни публични действия. По-нататък ще бъдат предприети и допълнителни стъпки, чийто характер напълно съответства на възможностите на централизираната държава.

До есента на 1968 г. са издадени четири специални броя на Бюлетина за вътрешнопартийна информация, засягащи процесите в Чехословакия. В централните вестници са поместени десетки статии, третиращи проблемите на марксистко-ленинската идеология и промените в ЧССР. Радио София е излъчило 12 материала и е предоставяло международни новини на всеки час. Националната телевизия е направила редица коментари, излъчила е и съветския телевизионен филм „Контрареволуцията няма да мине“.²²⁰

²¹⁸ ЦДА, ф. 1 Б, оп. 40, а. е. 118, л. 1.

²¹⁹ Пак там, л. 2.

²²⁰ Пак там, л. 10–13.

■ Част Втора: Българското „дисидентство“ – избор на пътя

Отдел „Пропаганда и агитация“ предвижда още няколко десетки подобни публикации, радио- и телевизионни предавания, които да представят позицията на ЦК на БКП относно Чехословакия и „нормализацията“ на положението там.

Какви са резултатите от тази масирана пропаганда, е трудно да се каже. Твърде вероятно е мнозинството българи да я приемат по обичайния начин – със скептично безразличие, като не си дават ясна сметка, че тя все пак „промива мозъците им“. Подсилва чувството на страх от някаква неясна промяна, към която чехите се стремят, промяна, която би нарушила спокойствието на вече подреденото им битие.

Част от интелектуалците обаче не хранят илюзии нито за действията, нито за пропагандата на властта. Те имат свое обяснение за истинските цели на управляващите. На 26 юли Хр. Радевски записва в дневника си: „У нас има хора, които две неща главно ги плашат от това, което става в Чехословакия: да не би да се върне буржоазният строй и да не би да се извърши социалистическо демократизиране. От второто се боят не по-малко, отколкото от първото. Защото то косвено засяга служебното им положение.“ А на 5 август отправя недвусмислена реплика, визираща безпрецедентната цензура у нас: „В нашия печат се появяват силни упреци към ръководството на Чехословакиката комунистическа партия, че в печата, по радиото и в телевизията позволявали на вражбни елементи да се изкажат.

Аз на мястото на чехите бих възразил:

– Вярно е, че ние допускаме това. И може да грешим. Но правилно ли постъпвате вие, другари, като у вас не позволявате и на комунистите свободно да се изказват?“²²¹

Това са мисли на български писател комунист, който е бил във властта и познава добре нейните управленски и пропагандни механизми. Но точно той, както и цяла група интелектуалци със сериозен борчески актив от времето преди Втората световна война до този момент (края на 60-те години), вече са изживели своето дълбоко разочарование. И именно те са хората, които последователно през годините са отстоявали чистотата на идеалите си, противопо-

---

²²¹ Хр. Радевски. Цит. съч., с. 55.

ставяли са се чрез творчество и ясна гражданска позиция на изкривения модел на социализма. В словото, което произнася по време на честването на 50-годишния си юбилей в родния гр. Пирдоп, Веселин Андреев благодари на всички, но не и на партията и на който и да било неин ръководител. Това своевременно е докладвано на Т. Живков и напрежението, което и дотогава съществува в отношенията между двамата, нараства.²²² А както записва в своя дневник Борис Делчев, на 19 февруари 1968 г. по време на семинар на младите писатели един младеж задал провокативен въпрос на Радой Ралин: „Някои казват, че вие сте казионен сатирик. Вярно ли е?“ Популярният поет сатирик отговорил: „Така е, но не е съвсем точно. По-точно е да се каже, че съм правителствен сатирик. Затова и задачата ми е близка до работата на правителствените клиники. Като тях и аз лекувам членовете на правителството, но те ги лекуват с лекарства, а аз ги лекувам с осмиване.“ След това, както записва Б. Делчев на 27 март, „някои от присъстващите писатели напуснаха залата и не се намери кой да закрие заседанието.“²²³ Тези и много други подобни прояви оживено се разказват и коментират сред широките интелегентски среди, те оказват своето разкрепостяващо и освобождаващо напрежението въздействие върху тях.

Съвсем естествено е критичните интелектуалци да следят с надежда опитите на чехословашките комунисти начело с Ал. Дубчек да придадат „човешко лице“ на социализма.

Такава е позицията и на почти цялата либерално мислеща българска интелигенция. Тя не се задоволява с едностранчивата българска информация, а следи и достъпната западна преса, слуша чуждите радиостанции, посещава Чехословашкия културен център, където се прожектират актуални филми и се предоставят достоверни сведения за процесите в ЧССР. Така, макар и мълчаливо, тя съпреживява Пражката пролет и засилва критичната си нагласа към конкретната социално-политическа действителност у нас. Но и властта е достатъчно опитна и си дава ясна сметка за бързо променящите се настроения сред интелигенцията. И взема своевременни мерки за неутрализацията им.

²²² Г. Марков. Загочни репортажи..., 430–431.

²²³ Б. Делчев. Цит. съч., с. 126.

През април 1968 г. ЦК на БКП излиза с инициатива за свикване на Конгрес на българските писатели.²²⁴ Целта е да се придаде голямо външнополитическо значение на този форум. На него се възлагат надежди да стане своеобразна опозиция на IV конгрес на Съюза на чехословашките писатели, проведен през юни 1967 г. Именно като отговор на приетата демократична културна програма, на протестите срещу цензурата, на призивите за истинска свобода на словото на чехословашките писатели се предвижда българският конгрес да е подчертано идеологизиран. Той трябва да покаже верността и предаността на българските писатели към марксизма-ленинизма и към БКП.

Преди самия конгрес инструкторите към ЦК на БКП информират за съществуването на различни групи и настроения сред българските писатели. Открити противници на конгреса са: Христо Ганев, Емил Манов, Блага Димитрова, Давид Овадия, Георги Цанев, Крум Пенев, Гочо Гочев, Веселин Андреев, Здравко Петров. Според инструктора убежденията им напълно споделят и Борис Делчев, Валери Петров, Радой Ралин, Любомир Тенев, Михаил Величков, Благой Димитров, Невена Стефанова, Никола Русев, Пенчо Данчев, Стоян Каролев, Стефан Цанев, Христо Радевски, Яко Молхов, Георги Марков, Бленика.²²⁵

Друга част от писателите са надяват на среща с ЦК и лично с Т. Живков, на която да споделят своето мнение за конгреса и за ръководството на СБП начело с Г. Джагаров.

Мнозинството от писателите очакват спокойно провеждането на конгреса и не придават особено значение на този нов форум. Те го приемат като „една по-шумна изјава на дейността на ръководството“ или като „стремеж на Джагаров да си осигури четиригодишен мандат“.²²⁶

Ясно е, че решението за свикване на Първия конгрес на СБП не е предшествано от достатъчна разяснителна дейност. При това положение променящите се нагласи в творческите среди са повече от естествени. Още по-естествено е категоричното противопоставяне на идеята за конгрес от страна на Благой Димитров, Марко Ганчев, Веселин Андреев, Крум Пенев, Емил Манов, Тодор Генов, Христо Ганев, Блага Димитрова, Гочо Гочев, Давид Овадия, Здравко Пет-

²²⁴ ЦПА, ф. 1-Б, оп. 42, а. е. 42, л. 1. До този момент творческите съюзи провеждат ежегодни отчетно-изборни събрания.

²²⁵ Пак там, л. 1–2.

²²⁶ Пак там, л. 4.

ров, Георги Цанев и Добри Жотев. Тези писатели ясно разкодират намеренията на управляващите да предотвратят откритото противодействие, което те и съмишлениците им могат да окажат спрямо сервилността на Управителния съвет на СБП към висшето партийно и държавно ръководство и спрямо голямата стагнация в българския културен живот през тази и предшестващата години. Позиция, изразена от корективните творци на общото събрание на СБП, проведено на 4 април 1968 г. При гласуването на „решението за свикване на конгрес на българските писатели на 15 май“ дванадесет души са против, а четирима – въздържали се.²²⁷ Тези и други подобни прояви изострят сетивата на управляващите, които изискват съвременна информация за всичко, което има пряка връзка с подготовката на конгреса.

Веднага след срещата на Т. Живков с група писатели Вл. Голев изпраща в ЦК следната докладна записка: *„В писателските среди сега коментар на разговори е начинът, по който др. Т. Живков посрещна писателите, информацията му за Чехословакия и въпросите за далечното планиране на въпросите на нашата идеология. Всички са единодушни, че др. Живков е показал дълбоко уважение към писателите. [...] Същевременно мнозина споделят своята недостатъчна информираност по чехословаишките събития. „Ние не сме предполагали, че в Чехословакия работите са стигнали дотам“, заявиха някои. „Ние мислехме, че това е вече изминал етап“ и пр. [...] Безусловно срещата спомогна да се създаде едно спокойствие сред немалка група писатели и трябва да се предполага, че това ядро ще окаже влияние върху мнозина други членове на Съюза.*

Относно настроенията на писателите преди конгреса трябва да се изтъкне, че поляризацията на мненията и убежденията продължава да съществува в остра форма. На различни места се правят изказвания срещу Г. Джагаров или се отминават с презрителни бележки опитите да се докаже големият смисъл на конгреса.

Това се забелязва особено в кръгове около Радой Ралин, Борис Делчев и Валери Петров. Емил Манов е заявил, че ако се изкаже, това ще бъде по въпроси на литературата. Вес. Андреев се опитва да се държи настрана и да не взема участие нито за,

²²⁷ Пак там, ф. 551, он. 3, а. е. 211, л. 24–121.

нито против. Същата тактика външно прилага Валери Петров. Не може да се забравя обаче цялата сложност на взаимоотношенията в Съюза, редица настроения срещу Джагаров, неосъществени амбиции на мнозина и пр., което при една нервна обстановка на закритото заседание на конгреса може да предизвика известни сблъсквания.“²²⁸

Информациите, в които се посочват данни за настроенията на писателите, продължават до самото откриване на конгреса. Те дават достатъчно сведения за съществуването на различни групи сред българската художествена интелигенция, всяка от които заема своя специфична позиция. Многократното включване на едни и същи имена в групата на несъгласните, в групата на инакомислещите, в групата, която трудно може да бъде убедена да следва безпрекословно решенията на ЦК, показва, че това са хора, които в продължение на години са отстоявали своите творчески и граждански позиции и които и в този момент не възнамеряват да изменят на себе си. Тяхната реакция срещу провеждането на конгреса се дължи на основателното им опасение, че той ще доведе до още по-засилен идеологически контрол. Тези български писатели са добре информирани както за начина, по който протича IV конгрес на СЧП, така и за писмото на Ал. Солженицин до конгреса на писателите в СССР от 1967 г.²²⁹ Те си дават ясна сметка, че подобни неща у нас са невъзможни.²³⁰ Ето защо се стараят поне да не допуснат провеждането на конгрес, който в конкретния момент и при това ръководство може да влоши още повече положението на българските творци.

Разбира се, позицията на противодействие нито е доминираща, нито може да отмени взетото вече решение от ЦК. От 20 до 22 май 1968 г. в сградата на Народното събрание – за да се придаде желаната тържественост и значимост на събитието – се провежда Първият конгрес на СБП. Докладът на Г. Джагаров и повечето изказвания са казионни, изпълнени с клетви за вярност към БКП.²³¹ Ето защо съвсем не е изненадващо това, което Хр. Радевски записва в дневника си на 26 май: „Ако се съди по току-що завършилия пър-

²²⁸ Пак там, ф. 1-Б, оп. 42, а. е. 42, л. 8–10.

²²⁹ Ал. Солженицин. Рекло телето гъба да мушка. С., 1998, 698–702.

²³⁰ Разговор на автора с Марко Ганчев от 13 октомври 1999 г.

²³¹ ЦДА, ф. 551, оп. 3, а. е. 1, 2.

ви конгрес на българските писатели – няма по-користолобовиво и безропотно стадо от тази пасмина. “²³²

Всъщност единственото нещо, което раздвижва духовете, е изказването на чехословашкия писател Петър Пуйман. На този ден – 21 май – в заседателната зала присъстват и противниците на конгреса. Те идват именно за да чуят словото на чехословашкия си колега.²³³ Няма съмнение, че това е израз на солидарност с извършващите се реформи в Чехословакия, то е и израз на съпричастност към промените там. През следващите години към тях многократно ще се отправят обвинения, че открито са подкрепяли „контрареволюцията“ в Чехословакия.²³⁴ За големия интерес към изказването на Петър Пуйман свидетелства в дневника си и Б. Делчев: „В конгреса. Изказвания на срамотно ниско равнище. Добре говориха Ст. Каролев и Др. Асенов (за критичното начало).

В кулоарите се говори много настойчиво за изказването на чехословашкия представител Петър Пуйман, станало сутринта. За наивния и критическия ентузиазъм. Не пролетарска диктатура, а пролетарска демокрация. Истинско народовластие, а не избори-комедия. Народът да контролира правителството. Обществен съд над Новотни. Ролята на чехословашките писатели.

Такива са основните положения, които чух. Президиумът посрещнал неговото изказване с пълно мълчание, залата ръкопляскала.

В. Стаматов казва: „Зад мене седеше един цивилен полковник от ДС. Докато говореше чехът, той жестикулираше нервно. И тихо, но така, че да го чуя, произнасяше заканителни реплики. “²³⁵

Р. Ралин пък си спомня как поетът Дамян Дамянов се надигнал след изказването на Пуйман и почнал да ръкопляска с болните си немощни ръце. Стоящият до него писател се протегнал и го ударил – по същите тези ръце.²³⁶

²³² Хр. Радевски. Цит. съч., с. 51.

²³³ Сведението е на Р. Ралин – разговор от 9 август 2000 г.

²³⁴ ЦДА, ф. 357-Б, оп. 1, а. е. 100, л. 6–7.

²³⁵ Б. Делчев. Цит. съч., с. 115.

²³⁶ Разговор на автора с Р. Ралин от 9 август 2000 г.

Изказването на Пуйман прозвучава повече от еретично. То се приема като твърде опасно, то е нежелано за онези писатели, които представят властта и знаят, че целта на този конгрес е да проведе линия, противоположна на тази, която провеждат чехословашките писатели. То е нежелано и за онези писатели, които, по убеждение или водени от своите користи цели, обслужват политиката на ръководството на БКП. След конгреса Богомил Райнов пише специална статия, с която отговаря на чехословашкия писател.²³⁷ Всъщност в редица изказвания още на самия конгрес се отправят недвусмислени реплики към Пуйман, с които говорещите агресивно заявяват това, което казва и Б. Райнов – че нямат нужда от уроци по свобода.²³⁸

Така отшумява и това събитие. Наближава лятото. Времето на Международния младежки фестивал. Време на антивоенни демонстрации, време за разговори и веселие. Така се чувстват младите. Наоколо обаче кръжат униформени и цивилни милиционери. Нещо на пръв поглед естествено. Те охраняват, те следят за спазване на обществения ред. Явно обаче мерките не са само такива. Как иначе можем да си обясним реакцията на поета Ал. Геров, прецизно отбелязана в дневника на Б. Делчев на 1 август 1968 г. Там е записано: „Александър Геров е възмутен от „полицейщината“ около фестивала: „Не ми се живее. Ще ми се да заспя и да се събудя след петнадесет години.“ – Заспи – казвам аз, – а пък ние ще се бъхтим и заради теб.“ Успоредно с емоциите на фестивала, интелектуалците внимателно следят събитията, свързани с Чехословакия. На същия ден – 1 август – Б. Делчев е отбелязал и следното: „С Й. Розанов коментираме срещата в Черна на Тиса – правим догадки, защото не познаваме фактите.“²³⁹

Информацията, с която разполагат българските интелектуалци, действително е оскъдна. В бюлетините на ЦК обикновено се съобщава, че нещата се развиват добре, че решенията на международните срещи на някои социалистически страни са приети и от чехословашките представители. Други източници на информация дават на творците представа за отношението на западните държави към развитието на процесите в Чехословакия, а не за решенията, взети на

²³⁷ Литературен фронт, бр. 28 от 30 май 1968 г.

²³⁸ ЦДА, ф. 551, оп. 3, а. е. 3, л. 452 и сл.

²³⁹ Б. Делчев. Цит. съч., с. 116.

тези международни форуми, които се пазят в тайна – на чуждестранните агенции се подават само внимателно редактирани резолюции.

Нахлуването на войските на петте страни в Чехословакия на 20 срещу 21 август видимо изненадва българската общественост. Публикуваната информация, че помощта е поискана от потърпевщата страна, не се приема безрезервно. Следват няколко месеца, през които Москва взема необходимите според нея мерки за овладяване на положението. Събития, които се следят също с голямо внимание от българските интелектуалци. На 17 октомври Б. Делчев отбелязва: *„Както съобщават днешните вестници, в Прага е подписан съветско-чехословашки договор за изтегляне на чуждите войски от Чехословакия. При подписването е присъствал Ал. Дубчек, но не е присъствал Л. Брежнев. Какво означава това?...*

Вечерта у Яко Молхов. И Молхови се чудят, че вчера при подписването на договора в Прага Брежнев не е присъствал.“²⁴⁰

В същото време пропагандата, осъществявана чрез пресата, радиото и телевизията, продължава да обработва общественото мнение в желаната от властта посока.

Съществуващите реакции срещу смазването на Пражката пролет не се огласяват публично. Разпространяването на лозунги от тримата студенти по история от Софийския университет, арестите и наказанията им стават известни само на техните колеги. Такъв е подходът на властта за ограничаване въздействието на прояви от подобен род.

В началото на ноември, когато логично би трябвало да настъпи известно успокоение относно ситуацията в източноевропейския блок, у нас се разпространява слухът, че в новоизлезлия сборник с народни епиграми „Люти чушки“ на Радой Ралин, илюстриран от Борис Димовски, имало „безобразни неща“. Книгата, започваща с четиристишието: *„...Тъй от дните робски и хайдушки / сме изляли много люти чушки. / Затова ни е лютив езика... / И тежко му кой ни предизвика“*, поставено от вътрешната страна на корицата, и завършваща с призива: *„Хайде, нашите! Ажте люти чушки! / Стига сме си правили оглушки... / Люти чушки няма и за семе! / Нищо... И това ще понесеме!“*, излиза в половината си тираж –

²⁴⁰ Пак там, с. 118.

20 000 бройки – през юни 1968 г. Както повечето издания на Радой Ралин, вече станал достатъчно известен със своите сатири²⁴¹, тя почти веднага се изкупува. И вероятно веднага се изчита. И както повечето книги, написани на предпочитания от почтените писатели тогава езопов език, радва мнозинството българи. Те откриват в нея и съществуваща, и несъществуваща, но търсена от тях самите критика на нередностите, с които изобилства социалистическата действителност и за които властта, освен че не говори, но и нерядко наказва осмелилите се да ги отразяват или коментират. Четейки и „дописвайки“ тези литературни произведения, хората се чувстват донякъде удовлетворени и овъзмездени за мълчанието и премълчаването на своето лично възмущение от проблемите, с които се сблъскват в ежедневието си. Начин на живот, станал привичен за повечето българи, начин на живот, представящ умела игра между творци и власт, между граждани и управляващи, начин на живот, който осигурява своеобразен комфорт за едните и за другите.

Едно от най-големите „престъпления“ е предположението, че под епиграмата „Глух, но послушен!“ – „Сит търбух за наука глух“ е имитиран подписът на Тодор Живков. Подобно нещо би разгневило както първия партиен и държавен ръководител, така и цялата висша партийна номенклатура и във всяко друго време. Още по-бурна е реакцията обаче в конкретния момент – през тази изпълнена с напрежение година. Властта има и добър повод – да обясни появата на книжката с влиянието на чехословашките реформи върху двамата автори. Връзка между „чехословашките събития“ и

---

²⁴¹ Като се започне от книжката с епиграми „Безопасни изгли“, издадена през 1961 г., премине се през съавторството му с Валери Петров на сатиричния спектакъл „Импровизация“ и се стигне до сатиричните му стихотворения, събрани в книгата „Личен контакт“ (1965 г.), където е поместена и една от най-критичните му творби, дава заглавието на стихосбирката, части от която много българи знаят наизуст. Причината за изключителната ѝ популярност е фактът, че в героя му Харун ал Рашид те припознават Тодор Живков и особено се разват на начина, по който властникът се опитва да провери „народната любов“. Твърде силен е финалът на творбата: „Под всеки балкон – микрофон, / на всеки клон – микрофон, / във всеки вагон – микрофон, / във всеки файтон – микрофон, / на всеки кон – микрофон, / във всеки салон – микрофон, / във всеки телефон – микрофон, / във всеки биберон – микрофон... / И халифската гържава процъфтява / във възход непрекъснат. / Защото личният контакт / с народа е непрекъснат. / Да, факт. / Под небослона / осем милиона / микрофона...“

„антипартийното“ съдържание на сборника ще се прави през цялото време, докато трае скандалът. Макар да е добре известно, че той е писан през 1962–1963 г., че е даден за печат през 1965-а, че голяма част от епиграмите са публикувани много по-рано в пресата. Факти, които още веднъж потвърждават констатацията, че както тази книга, така и редица други прояви в българския културен живот са плод на собственото ни развитие, на собствената ни критична еволюция, на собственото ни узряване за някакъв вид открита реакция срещу всекидневните несправедливости. Открита, което съвсем не означава организирана. Защото типичните български позиции са позициите на индивидуалното противопоставяне и себепостояване, на мълчаливото неодобрение, на конформисткото безразличие, на примирителното приспособяване.

Какво всъщност се случва през студентите ноемврийски дни на 1968 година? Трудно е да се каже кой пръв е донесъл на управляващите, че с въпросната парафраза и с някои други от преработените народни сентенции се визира конкретно Т. Живков.

Мълвата, вероятно съзнателно пусната от ЦК, разнася имената на Пламен Цонев, на Хаим Бенадов, на Челкаш. Всъщност личността няма съществено значение. Доста хора биха могли да го сторят. Особено когато става дума за Радой Ралин, който със своята популярност и остър език дразни немалко колеги, особено тези, които по някакъв начин са пряко свързани с властта. Затова пък твърде достоверно звучи разказът на Георги Марков за случилото се на 8 ноември 1968 г. в ЦК, когато той и Асен Шопов се намират в кабинета на Т. Живков. Става ясно, че първият секретар на партията току-що е бил информиран за илюстрацията с прасето и подписа. Тази дата със сигурност може да се приеме като най-вероятното начало на скандала, известен като „Лютти чушки“. Г. Марков разказва за неприкритата болезнена реакция, за силното чувство на обида, обзело ръководителя на БКП: *„Живков грабна един бял лист, извади писалката си и се подписа. После постави листа с подписа до епиграмата и посочвайки свинята, силно развълнуван каза: „Това съм аз... а това е моят подпис?“ – и с разтреперани пръсти той посочи опашката на свинята, която още на пръв поглед наподобяваше подписа на Живков. При по-внимателно разглеждане, стори ми се, че приликата между опашката и подписа на първия секретар беше още по-голяма, почти до идентичност.*

■ Част Втора: Българското „гисигенство“ – избор на пътя

„Ето какво съм аз за вас!“ – каза Живков с почти болезнена горчивина и оставяйки доказателствата пред нас, седна на стола си.²⁴² Огорчението е естествено и то може да бъде разбрано. Въпросът обаче е друг. След като през цялата година вниманието на всички правителствени и партийни органи и организации е било повече от повишено, достигащо до болезнена изостреност – как Т. Живков, а и тези, които са му докладвали, допускат, че може да се извърши такава явна провокация? На какво се дължи тази мнителност, граничеща с паническа неусвършеност на властта? Вярно е, че когато става дума за Радой Ралин, може да се допусне почти всичко, но все пак остава въпросът дали това би се случило в друго време.

Издателите са били особено внимателни – това става ясно от факта, че редакторката Зина Брезинска е предложила, а Р. Ралин се е съгласил от сборника да отпадне поговорката „Не е Тодора за пред хора“ именно заради евентуалната асоциация с Тодор Живков.²⁴³ Явно нервите на управляващите са твърде изострени през тази повече от трудна за тях година. И слухът твърде бързо се приема за безспорна истина. За директна провокация срещу Т. Живков, която е повече от достатъчен повод да се „удари“ интелигенцията. Следват светкавични мерки за неутрализиране на злокобната случка. На 11 ноември 1968 г. завеждащият отдел „Пропаганда и агитация“ изпраща писмо до Секретариата на ЦК, в което подробно анализира книгата „Люти чушки“ на Р. Ралин и Б. Димовски. В него са цитирани парафразите, в които според Давид Елазар се правят *„редица обобщения на нашата действителност, които имат клеветнически характер и са насочени към разпалване ту на дребнобуржоазни и сектантски настроения, ту на ревизионистични страсти.“* Приведени са следните примери: Под заглавие „Бедността не е порок, а урок“ е поместена епиграмата „Кой постъпва честно, не живее лесно“. Друга епиграма гласи: „Кой излезе прав, не излиза здрав“. Завеждащият отдел „Пропаганда и агитация“ на ЦК смята, че има и редица епиграми, които са насочени срещу икономическата политика на БКП.²⁴⁴

Безспорно е, че управляващите търсят в сборника прякото влияние на Пражката пролет върху двамата автори.

²⁴² Г. Марков. Загочни репортажи..., 437–438.

²⁴³ Разговор на автора с Р. Ралин от 9 август 2000 г.

²⁴⁴ ЦДА, ф. 1-Б, оп. 36, а. е. 299, л. 8.

По-нататък Д. Елазар информира Секретариата на ЦК за онези епиграми, които според него са насочени директно срещу Т. Живков. Всъщност това е и първият официален документ, в който се говори за тази презумпция на управляващите. В специалното решение на Секретариата за хумора и сатирата от 12 ноември с. г. не се цитира нито една от въпросните „народни поговорки“.²⁴⁵ Те не се споменават и в статията на Богомил Райнов „Сатирата – партийно оръжие“, поместена на уводно място във в. „Литературен фронт“.²⁴⁶ Очевидно е дадено указание в тази посока. И целите вероятно са няколко. Първо, да не им се дава широка публичност и, второ, да не създава впечатлението, че наказанията са вследствие лично отмъщение на Т. Живков срещу двамата автори. Интересен е фактът, че нито Б. Делчев, нито Хр. Радевски споменават в своите дневници за тези епиграми, въпреки че двамата писатели следят събитията около „Люти чушки“ и прецизно отбелязват всичко, което има връзка с книгата.²⁴⁷ Най-вероятно епиграмите добиват широка известност едва след приключване на „случая“. Когато политическата мълва ги разнася, когато скандалът с „Люти чушки“ прави изключително популярни както книгата, така и нейните автори.

Ето всъщност какво точно се казва в писмото на Д. Елазар: „В книгата „Люти чушки“ е допусната несъвместима с всякакъв морал и законност, изключваща комунистическата партийност, илюстрация на Б. Димовски, в която е злоупотребено с подписа на Първия секретар на Централния комитет на Партията и Председател на Министерския съвет на НРБ, като е поставен на опашката на едно прасе. Над тази илюстрация е отпечатана епиграмата: „Глух, но послушен!“, „Сит търбух за наука глух“. При това положение отпада всякакво колебание, че и някои други епиграми са насочени против ръководството на Партията. Така например под заглавие „Басня“ е поместена поговорката: „Хитрата сврака със двата крака“. Над нея Б. Димовски е нарисувал изправен човек, стъпил върху две бюра, т. е. човек, който държи две власти. С това книгата „Люти чушки“ се превръща в безпрецедентен за нашата социалистическа действителност случай!“²⁴⁸

²⁴⁵ ЦДА, ф. 1-Б, оп. 36, а. е. 299, л. 1–5.

²⁴⁶ Литературен фронт, бр. 48 от 21 септември 1968 г.

²⁴⁷ Б. Делчев. Цит. съч., с. 119, 131; Хр. Радевски. Цит. съч., 62–65.

²⁴⁸ ЦДА, ф. 1-Б, оп. 36, а. е. 299, л. 9.

По-нататък в писмото неколкократно се споменава вината на Р. Ралин и Б. Димовски, изброяват се всички други, които носят отговорност за издаване на книгата. Д. Елазар не е пропуснал да отбележи и следното: „Книгата „Люти чушки“ е отпечатана в уникален за нашите мащаби тираж – 40 000 екземпляра! При това следва да се отбележи, че тя е пусната за производство в края на м. юни, т. е. когато все повече се надигаше контрареволюционната и ревизионистична вълна в Чехословакия.“²⁴⁹

С тази констатация всъщност се отправя и второто главно обвинение – авторите и издателите не само са повлияни от процесите в Чехословакия, но и индиректно ги подкрепят. При тези повече от сериозни и опасни констатации естествено е да се очакват зловещи наказания, особено за Р. Ралин и Б. Димовски. Наказания действително ще има, но в сравнение с вменените „прегрешения“ те изглеждат повече от символични – властта в България е твърде опитна, за да допусне грешката да създава мъченици. Това, което управляващите не правят и от което умело се пазят, ще го сторят обаче българите. Те ще препечатват в уголемен вид на инженерна хартия епиграмите, ще ги преснимат на диафилими, ще си ги прожектират по време на семейни сборки. Защото това е първото по рода си директно осмиване на Т. Живков, възприеман като едноличен управник, на когото (а не на социализма като политическа система) хората вменяват цялата вина за определено неудовлетворителния си живот. Така обяснима става и всенародната радост, която поражда новината за оставката на Живков от 10 ноември 1989 г., както обяснило е и последвалото само дни по-късно разделение на нацията...

Именно санкциите спрямо същия този сборник с народни епиграми ражда и мълвата, че Радой Ралин е бил в лагер (въпреки че по това време лагери в България вече няма) или е лежал години в затвор. Мълва, свидетелстваща за болезненото чувство на хората за липсващата свобода и за силната потребност от мъченици за „правото дело“.

„Всяка крушка си има опашка“ е казал народът и естествено не е стресил. В лагер и в затвор Р. Ралин не е изпращан, защото управлението на Т. Живков предпочита да санкционира по начин, който да не допуска митологизиране на отделни личности. В края на 1968 г., след драматичен разговор с представители на Градския комитет на БКП в

---

²⁴⁹ Pak mam, л. 10.

София, на Радой Ралин е „внушено“ да напусне столицата, да отиде в Писателския дом в Хисаря и да изчака, докато „бурята отшуми“. Там той остава цели две години, като дори през 2000 г. отказва да приеме този факт като „изселване“ или „въдворяване“ с аргумента, че за него няма съдебно решение.²⁵⁰ Юридически образованият, придирчивият към фактите, почитеният до наивност Радой не тълкува обстоятелството, че всеки ден в Хисаря е трябвало да се подписва, за да удостовери присъствието си, като санкция от подобен вид. Неговият коментар е: „*Те бяха много внимателни, сами понякога идваха при мен, а не се налагаше винаги аз да ходя да се подписвам.*“²⁵¹

„Люти чушки“ става емблематична както за двамата автори, така и за българската съпричастност в критиката към властта, в опозиционното настроение към управлението на Т. Живков. А парижкото издателство „Пеев и Попов“ неколkokратно преиздава книгата с приложение, съдържащо други творби на Радой Ралин, с есето на Георги Марков за него и с предговор от Румяна Узунова.²⁵² Въпреки стремежа да са по възможност предпазливи, да не прибегват до сурови санкции, управляващите не успяват, а и не биха могли да си позволят да не изведат скандала до назидателен край. Още на 11 ноември на ДО „Българска книга“ е разпоредено незабавно да спре разпространението на „Люти чушки“. Малко по-късно някой ще заповяда и да бъде изгорен останалият в печатницата неразпределен тираж. От комина на Полиграфическия комбинат излитат полуизгорели книжки. Кой е дал тази безумна заповед? Официално – Павел Матев, председател на Комитета за култура. По чие внушение обаче и до днес не се знае.

За да се обосноват по-добре специалните мерки, които се вземат както срещу този сборник, така и срещу хумора и сатирата като цяло, в писмото на Д. Елазар са визиран и „Пресовани размисли“ на Кунчо Грозев и „Горчиви хапчета“ на Георги Тихолов. Направеният избор отново не е случаен. Особено като се има предвид фактът, че редактор на първата книга е Р. Ралин.

В същия документ се споменават и отпечатаните във в. „Стършел“ (на 1. XI. 1968 г.) сатирични стихове и епиграми на Иван Коларов, които според Д. Елазар „от начало до край са пълни с от-

²⁵⁰ Разговор на автора с Р. Ралин от 9 август 2000 г.

²⁵¹ Пак там.

²⁵² Р. Ралин. *Люти чушки* (второ издание). Париж, 1983.

*крити и прикрити намеци и клеветнически обобщения за нашата действителност“.*²⁵³

След всички тези обвинения към автори и издателства, след предложенията за тяхното санкциониране завеждащият отдел „Пропаганда и агитация“ обобщава: *„Всичко това показва, че е наложително да се проведе сериозен разговор за ролята и предназначението на хумора и сатирата като остро идейно оръжие в борбата за социализъм, против империализма и буржоазната идеологическа диверсия. В тази област на нашето изкуство има сериозно изоставане и в редица случаи някои автори попадат в плен на еснафски и дребнобуржоазни разбирания.“*²⁵⁴

Още на следващия ден (12. XI. 1968 г.) Секретариатът на ЦК на БКП приема специално решение „За някои прояви на идеологическия фронт“, което всъщност е решение за хумора и сатирата.²⁵⁵ След многословните констатации за наличието на „талантлив отряд сатирици“, за голямото значение на хумора и сатирата, за грижите, които ЦК на БКП е полагал за тези жанрове, за историческата роля на Юлския пленум на ЦК се изброяват допуснатите сериозни слабости и грешки в тази област. Решението повтаря, макар и в разширен вид, казаното в писмото на Д. Елазар. В него е отправено категорично обвинение към двамата автори и издателите, че *„застават на антипартийни позиции, че чернят най-безотговорно политиката и ръководството на нашата партия“*.²⁵⁶ Висшата партийна номенклатура настоява за сурови наказания на всички „виновни“.

Само след два дни решението на Секретариата на ЦК се привежда в изпълнение. На заседание на Бюрото на УС на СБП от 14 ноември се вземат следните решения: *„Препоръчва на ръководството на издателство „Български писател“:*

1. Да освободи Радой Ралин от длъжността редактор в издателството за допуснати политически грешки и лекомислие, за незадоволителна работа и за проявена безотговорност.

2. Да не възлага повече хонорувана работа на Константин Павлов поради нецелесъобразност.

²⁵³ ЦДА, ф. 1-Б, оп. 36, а. е. 299, л. 12.

²⁵⁴ Пак там, л. 13.

²⁵⁵ Пак там, л. 1–5.

²⁵⁶ Пак там, л. 3.

3. Във връзка с тези случаи ръководството на изд. „Български писател“ да вземе необходимите мерки за подобряване състоянието на работата в издателството.²⁵⁷

От в. „Стършел“ е уволнен Борис Димовски.

Всъщност наказани са много повече хора. Това са: директорът на издателство „Български художник“ Борис Ташев, редакторката на книгата Зина Брезинска, която е и секретар на партийната организация при издателството, генералният директор на ДО „Българска книга“ Цвятко Гагов. Наказани са и всички други, сложили подписите си под това издание – Асен Станоев, главен редактор на ДО „Българска книга“, Стойно Гяуров, директор на книгоиздаването, и Димитър Русев, който като директор на книгоразпространението е определил тиража на книгата.²⁵⁸

Уволненията на толкова много хора свидетелстват както за раздразнението на управляващите, така и за целта на наказанията – да сплашат интелигенцията като цяло, да дадат ясен знак, че всеки опит за критика или противодействие на политиката на ЦК ще бъде своевременно неутрализиран.

Междувременно, още при обсъждане на въпроса за наказанията в бюрото на УС на СБП, се взема решение да се осигури издръжка на Радой Ралин, докато си намери работа.²⁵⁹ Същото предложение по-късно прави и ППО при СБХ по отношение на Борис Димовски.²⁶⁰ Явно управляващите и в този момент следват своята, станала вече традиционна политика да не налагат тежки наказания, да не създават героичен ореол, особено на популярни български творци, които имат възможност да въздействат върху мнозинството българи. Те обаче не могат да предположат, че жестовите им няма да бъдат приети. Че Радой Ралин ще заяви, че спазва принципа „Който не работи, не трябва да яде“ и след три месеца ще откаже да приема суми от творческия фонд на СБП. Ще се заеме с преводи на руски, немски и испански автори – ръка още в самото на-

²⁵⁷ Пак там, ф. 551, оп. 3, а. е. 48, л. 100. К. Павлов по никакъв начин не е свързан с издаването на „Люти чушки“. Явно обаче този случай се използва за разправа и с други неудобни на властта интелектуалци.

²⁵⁸ Пак там, ф. 1-Б, оп. 36, а. е. 299, л. 11; също така: Б. Делчев. Цит. съч., с. 119.

²⁵⁹ Пак там, ф. 551, оп. 3, а. е. 48, л. 94.

²⁶⁰ Пак там, ф. 358-Б, оп. 1, а. е. 71, л. 37.

чало му подава Иван Пауновски²⁶¹, майка му ще продаде къщата в Сливен и така, със свои сили, ще изхранва семейството си.

След осем години лично Т. Живков извиква двамата автори, за да им съобщи, че наказанията се отменят. Той казва: „Какво, не ви харесва социализмът? И мене не ми харесва, ама какво да се прави! Е, това е, кратка схватка и отново ескадроните летят...“ „Чакайте сега – възразява Радой Ралин, – когато се снемат наказанията, вестниците трябва да пишат. Излиза, че при нас ние чисто и просто сме се покаяли, такова нещо няма. Не сме се променили.“ Отговорът на Живков е: „Абе, другари, важното е да се върви напред.“²⁶²

Твърде уелната политика, която режимът на Т. Живков води спрямо интелигенцията – редуванс на наказания с опрощения, на критики с възхвали, на флирт с раздели – е едно от обясненията защо в България няма условия за организирана съпротива срещу властта във времето на „реалния“ и „развития“ социализъм. Определения, на които народът реагира с вица: „Реалният не е развит, а развитият не е реален.“

Именно през тези години – от 1956-а до 1968-а – новият политически слит начело с Тодор Живков установява своите трайни правила за общуване с интелигенцията, най-общо изразяващи се в следните постулати, на които не изневерява до края си:

- Ситият не ходи в гората (купуване),
- Съблазън е да си богоизбран (член или ръководител на творчески съюз),
- Привилегията (комфортно жилище, вила, кола, командировки в чужбина) ражда послушание.

Скандалът с „Люти чушки“ обаче показва, че много българи без страх или въпреки притаения страх са готови да направят всичко по силите си, за да подкрепят и помогнат на този, когото припознават като свой обществен защитник. Дни наред в късната есен на 1968 г. познати и напълно непознати хора носят в дома на Радой Ралин или изпращат по пощата колети с продукти, купуват и оставят торбички с рядко намиращите се по магазините портокали или скъпите за социалистическия стандарт шоколади, не липсват и пликове и парични записи с малки суми. Част от тази безкористна на-

²⁶¹ Разговор на автора с Р. Ралин от 9 август 2000 г.

²⁶² Пак там.

родна помощ поетът приема (един от прозорците му например по неговите думи става „портокалов“ – плодовете се нареждат на перваза между двете стъкла, а децата му изживяват това време като време на „изобилието“, което преди никога не са познавали), повечето от донесените или изпратени неща обаче връща.²⁶³ Твърдението, че българите в преобладаващата си част са конформисти, че не са способни да участват в организирани действия срещу властта, може и да е вярно, но също така вярно е и друго: че същите тези българи са способни да се самоактивизират и да подкрепят личностите, спечелили тяхното доверие.

В средата на ноември двамата автори на злополучния сборник правят първата стъпка за доказване на своята невинност. Те написват писма – всеки поотделно – до Т. Живков, в които искат лична среща с него. В тях категорично отричат приписваното им обвинение. Нещо повече – заявяват, че се чувстват обидени от него. Защото, както казва Б. Димовски, *„клеветата за подписа, какво че била алюзия, а според други буквално имитиране на подписа на първия секретар на БКП, отхвърлям като несъвместима с моята логика и морал на гражданин и комунист.“*²⁶⁴ Още по-категорични са думите на Р. Ралин: *„Но клеветите, хвърлени срещу Борис Димовски за някакво злонамерено злоупотребяване с Вашия подпис, не могат да се окачествят! Като сатирици ние знаем предварително, че всеки наш ред подлежи на преоценка, възражения, нападки, дори обратно тълкуване и сме били винаги готови да носим моралната и политическата отговорност, но какво може да се стори срещу клеветническите внушения?“*²⁶⁵ Двете писма са изпратени в два последователни дни – на 17 и на 18 ноември. Явно това е добре премислена тактика, която цели да внуши, че всеки поотделно е почувствал необходимостта да даде лично обяснение. Докато трае скандалът, Р. Ралин и Б. Димовски ще водят умело защитата си и нито веднъж няма да се признаят за виновни. Най-малкото относно презумпцията за подписа. По простата причина, че тяхната идея е била съвсем друга – тридесет го-

²⁶³ Пак там; също така: Ат. Славоф. Българска литература на размразяването. С., 1994, с. 206. Авторът, без да е проверил фактите, твърди, че Р. Ралин е получавал и суми от творческия фонд на СБП.

²⁶⁴ ЦДА, ф. 1-Б, оп. 36, а. е. 299, л. 16.

²⁶⁵ Пак там, л. 18.

■ Част Втора: Българското „дисидентство“ – избор на пътя

дини по-късно и двамата потърпевши твърдят, че желанието им е било да се имитира подписът на Тодор Павлов.

След като получава двете обяснения, Т. Живков се включва в „играта“ по своя хитър и умел начин. На 19 ноември той изпраща в Секретариата двете писма, както и своя отговор, който гласи:

„До другарите Радой Ралин и Борис Димовски

Получих Вашите изложения във връзка със случая, предизвикан от издаването на книгата „Люти чушки“.

Дължа да заявя, че с този въпрос се е занимавал Секретариатът на Централния комитет на партията, тъй като това не е личен, а партийен въпрос, въпрос от компетентността на партийните органи. В случая аз нито се чувствам засегнат, нито имам никакви лични претенции. Затова изпращам Вашите изложения в Секретариата на ЦК.

Що се отнася до моето отношение към сатирата, то е добре известно. Не един път съм разяснявал партийното становище за сатирата при нашите условия. Не един път съм изказвал своето положително отношение към нея и нейните творци, изтъквал съм необходимостта от нейното развитие като мощно оръжие в борбата против отрицателните явления, спъващи нашия напредък. Неведнъж съм беседвал по тези въпроси с нашите сатирици, в това число и с Вас.

Поддържам творчеството на нашите сатирици.

Но същевременно правя разлика между сатирата, стояща на партийни позиции, и сатирата, очерняща социализма и нашата действителност, особено когато тя не е дори и сатира, а се превръща в проява на хулиганство, което си остава за сметка на морала и манталитета на тези, които са се принизили до нейното равнище.“

Следва подпис, но не обичайният ръкописен, а „Т. Живков“.²⁶⁶

Няма съмнение, че текстът е внимателно премислен, първоначалната обида, за която говори Г. Марков, вече е преминала и в случая на преден план изпъква опитният политик Т. Живков. Който категорично заявява, че проблемът е партийен, че той само поддържа, застава зад решенията на Секретариата.

Кампанията продължава. Скандалът с „Люти чушки“ е твърде голям, а и избухва в твърде труден за българските управляващи момент, за да приключи набързо. На 21 ноември излиза цитирана-

---

²⁶⁶ Пак там, л. 15.

та вече редакционна статия във в. „Литературен фронт“.²⁶⁷ Тя е написана в духа на 50-те години и изобилства с изрази като „мракобесие“, „идеологическа диверсия“, „наемници на реакцията“... Отправени са груби обвинения към редица български сатирици, най-вече към Радой Ралин.

Тази статия предизвиква възмущение у мнозинството български писатели. Още същия ден Б. Делчев записва в дневника си: „В днешния „Литературен фронт“ уводна статия – „Сатирата – партийно оръжие“, подписана Литфронт, но писана от Богомил Райнов и насочена срещу невинните книги на Р. Ралин, Георги Тихолов и Кунчо Грозев. Дешифрирана, тя има само един смисъл: не ни трябва никаква сатира, трябва ни оди. Знае се защо и как е наредено да се напише тази статия – слугарската роля на Богомил Райнов не е тайна за посветените...“²⁶⁸ На 22 ноември и Хр. Радевски отбелязва: „Днес във в. „Литературен фронт“ има уводна статия за сатирата. Писана очевидно от Богомил Райнов. Такава подла статия отдавна не е замърсвала нашия печат.“²⁶⁹ А експлозивният поет Александър Геров реагира емоционално още в деня на отпечатването на статията. На следващия ден – 22 ноември – той посещава Б. Делчев в дома му. Ето какво е записал известният литературен критик в своя дневник: „Следобед при мен се втурна Александър Геров – възбуден, изплашен и нервно изтерзан до краен предел. Без да се съблече, седна и започна да се вайка: какво щяло да стане с него. И ми подхвърли някакъв сгънат лист: „На, чети!“ Оказа се писмо до редакцията на „Литературен фронт“ във връзка с вчерашната уводна статия на вестника. „С Радой сме толкова близки – каза той, – че не можеше никак да не протестирам срещу тези мръсници. Мълчанието щеше да бъде за мен мъчително дезертьорство. А пък сега ме е страх...“ Ето и точния текст на писмото:

„До редколегията на в. „Литературен фронт“

КОПИЕ: ЦК на БКП

Другари,

Прочетох редакционната ви статия „Сатирата – партийно оръжие“. Според мен тя е написана с нечистите ръце на култо-

²⁶⁷ Литературен фронт, бр. 48 от 21 ноември 1968 г.

²⁶⁸ Б. Делчев. Цит. съч., с. 119.

²⁶⁹ Хр. Радевски. Цит. съч., с. 62.

■ Част Втора: Българското „дисидентство“ – избор на пътя

веца. Тя удивително ми напомня доклада на Жданов за списанията „Звезда“ и „Ленинград“ от 1946 година. Прочетете отново този доклад, ако не си го спомняте или сте го забравили.

Там можеше да се прочете за Зошченко и Ахматова: *мещанин и пошляк, морално и политическо падение, омерзителен морал.*

А във вашата статия може да се прочете за Радой Ралин: *омерзително ни е да цитираме идейно двуличие, бракосъчетание на клеветничеството с пошлостта.*

От тия характеристики до предложението Радой Ралин да бъде например интерниран – има само една крачка. А както изглежда, вие сте способни да направите дори и това. Толкова сте плюли в писателското си лице.

Според мен и като комунист, и като гражданин, и като писател Радой Ралин струва повече, отколкото струват всички вие, взети заедно. И с този единствен български съвременен Алеко Константинов вие намерихте мерзост да се гаврите.

Ако Радой Ралин имаше възможност да ви даде под съд или да ви отговори публично, той би намерил удовлетворение, но такава възможност за него за сега, изглежда, не съществува.

С поздрав Александър Геров

21. XI. 1968 г.“

След като цитира пълния текст, Б. Делчев добавя: „Характерна особеност. Първоначално края на писмото е гласял: „...но такава възможност за сега у нас не съществува.“ Изглежда, че това обобщаващо „сега у нас“ го е изплашило и той го е зачертал с химикал, а над зачертаното е нанесъл условната ръкописна поправка „за него за сега, изглежда, не съществува“. Бедният, и той рекъл да се предпази!“²⁷⁰

По подобен начин, макар и не толкова директно, реагират немалка част от българските писатели. Някои от тях се държат не само достойно, но и откровено настъпателно по време на обсъжданията в партийната организация при СБП.²⁷¹

Твърде интересен е разказът на Радой Ралин за начина, по който е принуден да отиде на партийното събрание: „Аз бях много болен – кръвоизливи изкарах, доста блед бях, извикахме лекар, да-

²⁷⁰ Б. Делчев. Цит. съч., с. 131.

²⁷¹ ЦДА, ф. 357-Б, оп. 1, а. е. 88, л. 173–180.

доха ми някакви шведски лекарства, спря се това нещо, но същия ден ме викат на партийно събрание в Съюза. Обажда се Николай Зидаров. Аз му казвам, вижте какво, не мога да дойда, лекарят ми даде 40 дни отпуск, защото трябва да лежа. Улцерозата е по-опасна от язвения колит... Казвам, не мога да дойда, направете го без мен. Ама ние мислим, казва този, партийният секретар Зидаров, спаси ме бе, брат. Казвам, какво аз ще те спасявам теб. Ти спаси мене. Ама ние ще ти пратим кола. Казвам, и да пратите, няма да дойда. Дойдоха ченгето, което беше в Съюза, дойде Благо от техническите, общи работници, ама кой ги знае каква друга професия имат, просто ме измъкнаха и аз върху пижамата облякох балтона и така отидох. Събрание то не премина, както те го очаквах, с някакъв ентусиазъм и особени ругатни и за туй аз съм много задължен първо на Христо Ганев.²⁷²

Наистина Хр. Ганев, Хр. Радевски и Невена Стефанова категорично защитават Р. Ралин и отправят обвинения към ЦК, че скандалът с „Люти чушки“ е опасен рецидив от миналото. И тази позиция те заемат, след като ГК на БКП е възложил на специална комисия да разследва „случая“²⁷³, след като е провел почти полицейски шестчасов разговор с двамата автори и след като е наложил партийното наказание „строго мъмрене с предупреждение“.²⁷⁴

Как протича всичко това според споменения разказ на Радой Ралин: „Извикаха ме в 6 часа, не с бележка. Идват двама души, единият от другия независимо. Да ми кажат, че в 6 без 15 трябва да съм там, защото в 6 имало заседание. Аз, разбира се, направих часовника да ме събуди и точно репетирам какво да кажа, за да се оправдая, но то е безсмилено да го казвам, защото каквото и да кажа, те все повтарят – стига изопачава, стига с твоите антипартийни изказвания... Това е престъпление, за което едва ли не трябва да бъда съден на не знам колко си затвор...“

Там заседаваше специална комисия, извикали и Димовски, обаче него на пропуска го нямаше, казаха, че по-късно ще дойде и ме заведоха в една стая. И ми казаха – тука ще чакате, когато стане потребно, ний ще ви извикаме. В това време поради при-

²⁷² Разговор на автора с Радой Ралин от 9 август 2000 г.

²⁷³ СГОДА, ф. 1, оп. 35, а. е. 18, л. 30–36.

²⁷⁴ Пак там, л. 35–36.

■ Част Втора: Българското „дисигенство“ – избор на пътя

теснението, поради болестта ми, често уринирах от лекарствата. И страшно почувствах нужда да уринирам, обаче, когато отворих вратата, видях, че при излизането тя се заключва. Тя се заключила и изведнъж ми стана много ясно, гледам прозорците какви са отвън, защото ние се качихме горе с асансьора, но дали четвъртия етаж беше – не погледнах. Едно тягостно настроение имах така. И аз трябваше в двете чаши, които бяха сложили там, затулени с едни целофанови качулки, да взема да пусна по една вода... После старателно ги измий със сапун и ги върнах на мястото им. И точно в това време вземам да им звъня – телефонът глух. Значи все същото – тъй стоя изолиран и вече чувствам какво отсега нататък може да произлезе. Тогава, като стана вече 12 и четвърт, те ме викат в една заседателна зала – широка, с елипсовидна маса, около която седят много хора. Димовски го видях вътре, че се мярна, значи е тук, да видим защо не го пускат нито с мен, нито без мен. Тези започнаха да ми задават различни въпроси, казват: лъжеш, викат, крещат. По някое време едни излизат да хапнат, после други... Там беше Анастас Стоянов, който е казал на Живков: вижте как са ви нарисували, и той полудял...

Другото, което трябва да се каже е, че аз и пред тях прочетох това, което бях си написал, че намирам това наказание за несправедливо, непроучено, и още какво не го нарекох, не мога да отговарям за нищо. Никой не ме защити. ²⁷⁵

В доклада на комисията по разследването се казва: „Другарите Радой Ралин и Борис Димовски не осъзнават своята вина и не си направиха самокритика. Те не признават, че са направили тенденциозни и клеветнически обобщения на нашата действителност, като наивно обясниха, че са имали предвид отделни отрицателни прояви, които имат място в нашия общественно-политически и икономически живот.

Разбира се, това не отговаря на истината.

В хода на проверката ние можехме да се запознаем с мнението на голям кръг специалисти и други другари, предимно от средата, където работят Радой Ралин и Борис Димовски. Ръководствата на СБХ, СБП, редакцията на в. „Стършел“ и партийните бюра в тези организации разгледаха на специални заседания

---

²⁷⁵ Пак там.

*този въпрос и излязоха с писмено становище, което ние прилага-
ме към докладната записка. Всички са единодушни, че епиграми-
те на Радой Ралин и Борис Димовски звучат като съзнателен
стремеж да бъде обработено общественото мнение в определе-
на насока за създаване на антипартийни настроения.*“²⁷⁶

В такава обстановка позицията на почетните български писате-
ли, които категорично защитават Р. Ралин, е още по-ценна и впе-
чатляваща. Това е позиция, заета, след като верните на властта Бо-
гомил Райнов, Ангел Тодоров и Георги Джагаров са отправили
своите остри нападки към него. След като сатириците от „Стър-
шел“ са се нахвърлили агресивно върху двамата автори, обвиня-
вайки ги в заговорничество и съзнателна имитация на подписа на
Тодор Живков.²⁷⁷ И след като дори известният със своята почте-
ност сатирик Мирон Иванов е подкрепил както обвиненията, така
и наказанията на ГК на БКП.²⁷⁸

Не по-малко драматично е и обсъждането в ППО при СБХ. Там
Карандаш не само остро напада Б. Димовски, а и директно го об-
винява в симпатии към Чехословакия и Китай заради несъгласието
му да се публикуват карикатури срещу тези страни.²⁷⁹ Правят се
констатации от вида: „Тук в книжката има нещо като в Чехосло-
вакия – апел всички да се изказват, като всички виждат в чер-
но“ (Никола Вълчев).²⁸⁰ Петко Абаджиев и Владимир Мишайков
обаче все пак проявяват разбиране към Димовски. А художникът
Димитър Кандимиров прави опит да оневини авторите и редакто-
рите на книжката, като заявява, че „излизането ѝ по време на че-
хословашките събития е съвсем случайно“.²⁸¹

Така на обсъжданията в партийните организации на СБП и СБХ
писатели и художници заемат главно две, при това коренно проти-
воположни позиции. Едните нападат авторите на „Люти чушки“ и
застават зад политиката на ЦК на БКП, другите, по-голямата част
от творците, защитават Р. Ралин и Б. Димовски и категорично се
обявяват за правото на твореца да работи свободно, противопоста-

²⁷⁶ СГОДА, ф. 1, оп. 35, а. е. 18, л. 33–34.

²⁷⁷ Пак там, л. 40–48; ЦДА, ф. 340-Б, оп. 1, а. е. 96, л. 7–12.

²⁷⁸ ЦДА, ф. 357-Б, оп. 1, а. е. 88, л. 181–182.

²⁷⁹ Пак там, ф. 358-Б, оп. 1, а. е. 71, л. 36.

²⁸⁰ Пак там, л. 37.

²⁸¹ Пак там.

■ Част втора: Българското „дисидентство“ – избор на пътя

вят се на поредния опит на ЦК да репресира, да сплаши българската интелигенция.

При това те заемат подобна позиция именно през драматичната 1968 година. Когато стагнацията на политическия и духовния климат е повече от очевидна. Когато управляващите както чрез пропагандата, така и чрез средствата на партийната власт и силовите министерства вземат всички необходими според тях мерки, за да държат изцяло под контрол българската общественост. Когато вниманието към интелигенцията е повече от повишено.

Всъщност творците, които в продължение на години се споменават в документите на ЦК като инакомислещи, като противостоящи на партийната линия, просто са последователни в действията си. Техните реакции не са само под прякото влияние на чехословашките реформи, а са резултат и на собствената им еволюция, на собствената им ценностна и гражданска позиция, на която те не изменят нито преди, нито след 1968 година.²⁸² Това са и хората, които съпреживяват Пражката пролет и намират начин да я подкрепят индиректно – въпреки твърде ограничените възможности, предоставени от българската политическа действителност.

Така логично възниква въпросът: Как се стигна до забравата на тази специфична, но повече от почтена и при това типична интелектуална позиция на част от българските творци? И още: Кои представители на хуманитарната ни интелигенция в следдесетоноемврийските години най-силно изявиха своя комплекс по отношение на Чехословакия 1968 г., като легитимираха себе си с твърде претенциозното „дисидент“? Не са ли това предимно хора, които не са имали възможност или просто не са се осмелили да реагират по някакъв начин срещу официалната българска позиция към Пражката пролет? В крайна сметка агресивното проговаряне и търсенето на аналогии между чехословашките реформи и бурното публично реагиране у нас през първите години след падането на Берлинската стена не са ли в резултат на твърде характерната за XX в. идеализация на революционното действие? Идеализация, която Източна Европа идентифицира до голяма степен с Пражката пролет. Идеализация, която не позволява въпроси от вида: Възможен ли беше успехът на Пражката пролет в условията на блоковото разделение,

---

²⁸² Н. Христова. Власт и интелигенция. Българският скандал „Солженицин“ 1970–1974. С., 2000.

в условията на противопоставяне между Изтока и Запада, в годините, най-общо определяни като период на „Студената война“?

Днес, в началото на ХХІ в., като че ли по-спокойно можем да приемем разнообразието, да отдадем дължимото на специфичната българска интелектуална реакция, която по природата си е много по-близка до последователното еволюционно противодействие, отколкото до откритото революционно действие.

По-добре можем да разберем изповедната констатация на Хр. Радевски, че мълчанието е знак на несъгласие...